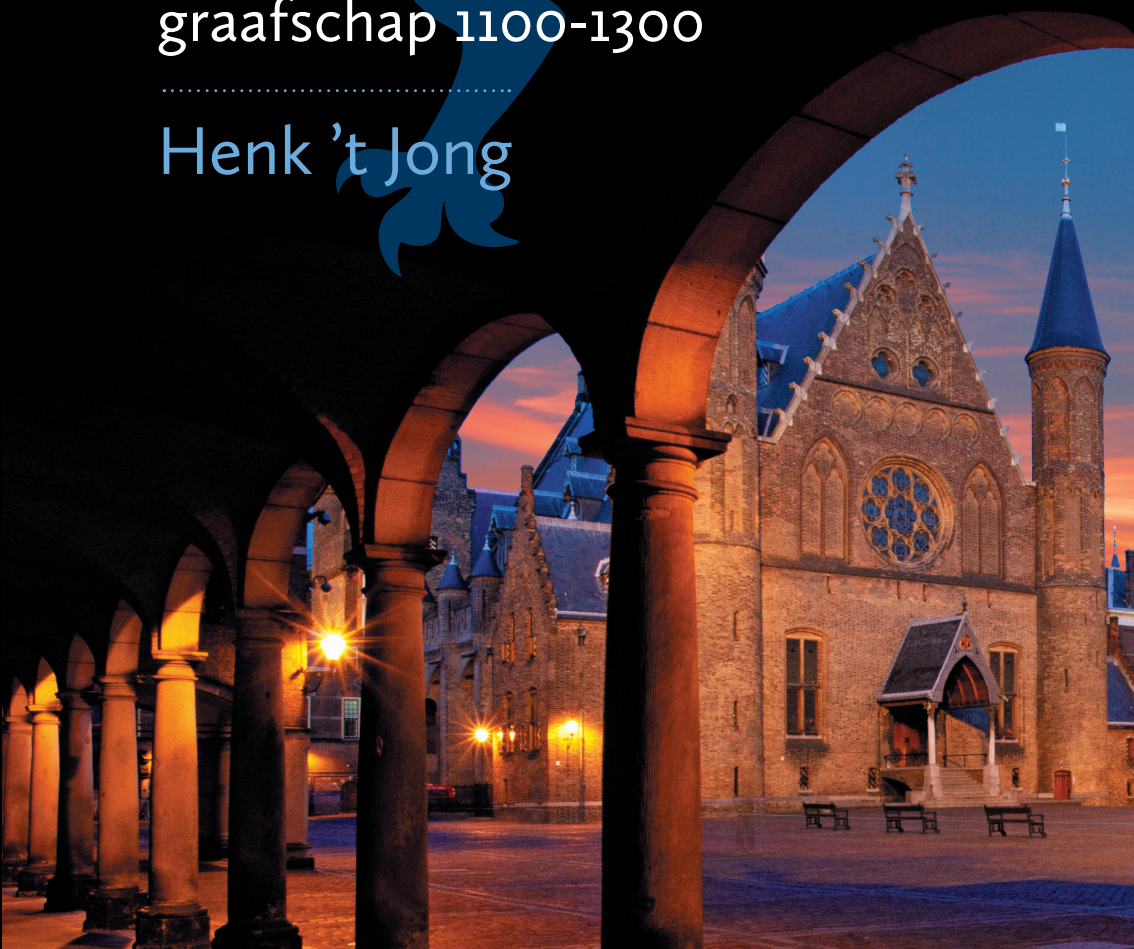

DE DAGERAAD VAN HOLLAND

De geschiedenis van het
graafschap 1100-1300

Henk 't Jong

DE DAGERAAD VAN HOLLAND

DE DAGERAAD VAN
HOLLAND

De geschiedenis van het
graafschap 1100-1300

Henk 't Jong

Uitgeverij Omniboek

De titel van dit boek is geïnspireerd op de naam van het startsymposium van het project *Ontstaan van Holland* op 12 mei 2017, een initiatief van de provincie Zuid-Holland, de gemeente Den Haag, het Erfgoedhuis en de organisatie van de Slag bij Vlaarding en 2018, in samenwerking met de Universiteit Leiden.

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2018, Uitgeverij Omniboek

Omslagontwerp en vormgeving binnenwerk Studio Mol
Omslagbeeld iStock: Binnenhof, Den Haag
ISBN 9789020534863
ISBN e-book 9789020534870
NUR 684

Verdere informatie over *De dageraad van Holland* is te vinden op de website ww.dageraadvanholland.nl. Copyright © 2018, Henk 't Jong

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Inhoud

Voorwoord	7
1 Inleiding	9
2 Holland en Zeeland tussen 1100 en 1300	26
3 Floris II 'de Vette'	49
4 Dirk VI	65
5 Floris III	92
6 Dirk VII	112
7 De Loonse Oorlog	131
8 Willem I	158
9 Floris IV	182
10 Willem II	211
11 Floris V	255
12 Jan I	305
13 Epiloog	322
Dankwoord	327
Bijlagen	330
Noten	334
Literatuur	350
Registers	382

Voorwoord

De meeste Nederlanders kennen graaf Floris V van Holland. Via de in 2010 ingevoerde *Canon van Nederland* is hij bekend bij elke hedendaagse scholier en de meeste studenten; hij heeft daarin zelfs een eigen venster. Oudere generaties kunnen soms nog wel zijn dood opdreunen: 1296, graaf Floris V door de edelen vermoord. Maar hoe dat dan zat...

Kees Nieuwenhuijsen heeft in het hieraan voorafgaande boek *Strijd om West-Frisia* Nederland bijgepraat over de voorgangers tot aan 1100 van deze tragisch omgekomen graaf. Het is mijn taak u op de hoogte te brengen van Floris, zijn zoon en zijn voorvaderen vanaf 1100. De in totaal negen graven gedurende die tweehonderd jaar zijn op die ene uitzondering na weinig bekend bij de Nederlander. Voor zover er over hen geschreven is, zijn de artikelen moeilijk te vinden en de boeken alleen nog antiquarisch tegen pittige prijzen te koop. Sommige twaalfde-eeuwse graven hebben zelfs nooit een eigen biografie gekregen en zijn alleen bekend uit een kort lemma op Wikipedia (met alle problemen van dien) of uit korte biografische schetsen.

Dat is jammer, want de graven hebben Holland en Zeeland juist in die periode uitgebouwd tot een internationaal gerespecteerd vorstendom. De graven waren ook stuk voor stuk interessante en energieke mannen, die niet zelden vergezeld werden door krachtige vrouwen. Daarnaast hadden ze soms ook te maken met rebellerende familie en onderdanen en vijandige buurvorsten. Die konden voor oorlog zorgen, hoewel de schade binnen het graafschap meestal beperkt bleef. Het waren dynamische eeuwen. Wel werd in de twaalfde eeuw minder geschreven dan in de dertiende en is er ook minder uit

bewaard gebleven, zodat we over het begin minder weten dan over het eind. We krijgen daarom naar 1300 toe geleidelijk wel een steeds duidelijker beeld van het leven en de tijd waarin de graven actief waren.

De negen graven tussen 1100 en 1300 hadden te maken met de gevolgen van de grote ontginningen, de daardoor groeiende bevolking, de uitbreiding van handel en nijverheid die daar het gevolg van was en de groei van steden die daar weer uit voortkwam. Door hun stimulering van deze processen stonden ze daarom ook letterlijk aan de basis van de bloei van het graafschap. Toen na grote overstromingen van de twaalfde eeuw bedijking en waterbeheer van de grond kwamen, richtten ze waterschappen op en door de handel groeiende steden begiftigden ze met voorrechten, die hen zelf trouwens ook geen windeieren legden. Nog meer inkomsten verwierven ze uit de invoerrechten die ze bij de tolleren aan de grenzen van het graafschap hieven. Dat was overigens niet altijd naar de zin van hun burens en de handelaren uit het buitenland.

Tussen 1100 en 1300 werd de basis gelegd voor de voorsprong van Holland op de andere Noord-Nederlandse vorstendommen. Latere generaties graven zouden het graafschap in grotere verbanden op laten gaan, maar die voorsprong zou niet verdwijnen tot Holland en Zeeland gewoon provincies van Nederland werden. En dan nog... De Opstand mag dan aan de basis van de Republiek gelegen hebben, maar als in de hoge middeleeuwen de dageraad van Holland niet had plaatsgevonden, had de geschiedenis van ons land er heel anders uitgezien. Ik hoop u daarvan te kunnen overtuigen in dit boek.

Henk 't Jong
Dordrecht 2018

I

Inleiding

Holland en zijn graven

Toen bisschop Hartbert van Utrecht op een mooie oktoberdag in 1143 onder grote belangstelling de nieuwe abdijkerk te Egmond wijdde, verbaasde hij zich erover dat 'zo belangrijke en zo vele relieken van de grootste heilige apostelen, martelaren, belijders en maagden zich bevonden aan de uiterste rand van de wereld'.¹ Dat had hij niet verwacht. Toch had hij kunnen weten dat Holland geen wereldvreemd stukje leengoed van Utrecht meer was. Graaf Dirk VI had het hem de voorgaande jaren niet gemakkelijk gemaakt door wildernis die de bisschop als zijn bezit zag te ontginnen en die voor eigen gebruik te reserveren. Hij had zelfs de Hollandse abdijen aan de bisschoppelijke invloed onttrokken. De graaf en zijn hoogzwangere vrouw Sophia waren namelijk in 1139-1140 op pelgrimstocht naar het Heilige Land geweest en hadden op de terugweg in Rome Egmond en Rijnsburg aan de paus opgedragen. Die had dat geaccepteerd en het de respectievelijk abt en abdis, en de bisschop, laten weten.

Er was duidelijk wat veranderd in Holland. Al vóór 1100 waren de graven, toen hun gebied nog als West-Frisia bekendstond, behoorlijk internationaal georiënteerd. Via hun echtgenotes hadden ze contacten in Vlaanderen, Luxemburg en Saksen en ze hadden natuurlijk te maken met hun opperste leenheer, de Duitse koning of keizer. Ze waren zijn vertegenwoordigers aan deze rand van het Duitse Rijk. Het was gebruikelijk dat ze vanaf het begin van hun regering de hofdagen van hun leenheer een aantal keren bijwoonden. Ze wisten wat er in

de wereld te koop was. En relikven waren daar maar een onderdeel van.

Ook bij hun onderdanen was het nodige aan het veranderen. De ontginningen waren de oorzaak van het ontstaan van een vrije (dus niet meer horige) en zelfstandige boerenstand, die vanaf hun nieuwe land een groeiende bevolking wist te voeden en kleden. Op knooppunten van land- en waterroutes ontstonden markten, waar handel werd gedreven tussen de Hollandse producenten van landbouwgewassen en zuivelproducten en kooplieden van buiten de landsgrenzen. Zeeuwse schippers begonnen vanuit hun kustnederzettingen als vervoerders van handelswaar te functioneren. Die diverse plaatsen zouden steeds meer stedelijke trekken gaan vertonen. Daar hoorde oriëntatie op het 'buitenland' van nature bij, evenals een zich uitbreidende geldeconomie. De leiders van die gemeenschappen merkten ook dat het traditionele landrecht uit de vroege middeleeuwen niet meer voldeed als het om het besturen van zo'n handels- en nijverheidssamenleving ging. Ze wilden meer regels om de nieuwe situatie het hoofd te bieden en de mogelijkheid zelf dergelijke regels op te stellen en uit te voeren.

Het is de verdienste van de graven van rond 1200 en later, dat zij daar het nut van inzagen. Zij bevestigden daarom de ontwerpen voor een serie rechten waardoor de prille steden konden groeien en zelfs rijk worden. Daarbij legden ze die steden ook plichten op, waaronder de betaling voor de privileges aan de graaf die hun 'vrijheid' mogelijk had gemaakt, bijdragen aan de kosten voor zijn huwelijk of zijn reis naar de keizer en het verplicht vechten in zijn leger.

De adel wist niet goed hoe ze die vrije boeren en geprivilegieerde burgers moesten plaatsen. Zeker toen de graven meer en meer op de inkomsten uit handel, tollen en stedelijke boetes en verplichtingen gingen steunen. Hun rol werd steeds verder teruggebracht tot plattelandsrechtspraak, hoffuncties en legerdienst. Vooral tijdens perioden van regeringscrises door gebrek aan of te jonge opvolgers ontstonden rivaliserende facties aan het grafelijke hof, wier ruzies niet zelden tot geweld leidden. Met als dieptepunt de Loonse Oorlog. Antheun Janse noemde het middeleeuwse graafschap Holland om die reden zelfs 'een in zichzelf verdeeld rijk'.² Hij ging in tegen het

romantische en idyllische beeld dat vroegere historieschrijvers hadden van de harmonieuze samenwerking tussen graaf, edelen en steden in vergelijking tot de onderling verdeelde Republiek (1588-1795). Hij toonde aan dat de werkelijkheid een stuk gewelddadiger was en dat de partijen eerder op hun eigen voordeel uit waren dan op een soepel lopende regering.

Het ging hierbij niet alleen over de graaf en zijn edelen en ridders, ook boeren en burgers wisten van wanten als het om het verdedigen

Kaart van Holland en Zeeland en hun bure, ca. 1300. tScapreel/Henk 't Jong, 2018.

van hun rechten ging. Harmonie was er weinig en de politieke situatie werd er doordat de strijdende groepen en hun aanvoerders regelmatig van partij wisselden ook niet duidelijker op. Als het tot oorlog kwam, hadden zij daarbij het meest te lijden. Die steden werden overigens pas echt belangrijker in de tweede helft van de dertiende eeuw.

We moeten er wel voor waken Holland en Zeeland te zien als een gebied waar constant chaos heerste. Als je die tweehonderd jaar overziet, blijkt Holland zelf bijna nooit oorlogsgebied te zijn geweest. Zeeland had wel enkele keren te maken met invallen van Vlamingen en conflicten die op hun grondgebied en in hun wateren werden uitgevochten. Noordelijk Holland had te lijden van invallen van West-Friezen, maar hoewel die veel schade veroorzaakten duurden ze meestal erg kort. Deze opstandelingen zijn trouwens diverse malen door met name de graven Floris III en Floris V stevig bestraft.

De meeste agressie vond plaats buiten de grenzen van Holland, soms maar net over die grens. Zo lag de bisschop van Utrecht soms overhoop met zijn hoofdstad of dienstlieden en kreeg dan hulp van de Hollandse graaf. Dat liep in de tweede helft van de dertiende eeuw zo uit de hand dat de bisschop de zeggenschap over zijn landen aan de graaf kwijtraakte.

De concurrentie met Gelre om invloed op de bisschopsverkiezingen leverde een enkele keer een oorlogje of wat plundertochten op de Veluwe op. Graaf Otto II van Gelre heeft in 1263 slag geleverd in Zeeland, toen hij de voogdij over de jonge graaf Floris V over wilde nemen. Eerdere contacten tussen de beide graven, gebaseerd op familiebanden, verliepen een stuk harmonieuzer.

Met Brabant, dat rond 1200 zijn grondgebied naar het noorden begon uit te breiden, zorgde alleen het jaar 1202 voor geweld. Ook hier zorgden familiebanden met de hertogen later voor betere contacten, al was er, zoals in elke familie, weleens wat aan de hand.

Het sinds de eerste helft van de twaalfde eeuw tussen Vlaanderen en Holland gedeelde bestuur over Zeeland bewesten Schelde (Walcheren en de Bevelanden) was dikwijls de oorzaak van spanningen. De verhouding tot de graven van Vlaanderen bleef daardoor wisselend, maar tussen de jaren dat er gewelddadigheden plaatsvonden was er sprake van langdurige perioden van vrede in Zeeland. De

Zeeuwse edelen maakten in geval van oorlog trouwens dikwijls misbruik van de situatie door de ene graaf tegen de andere uit te spelen.

Dikwijls wordt gesuggereerd dat de adel voor de graven de nodige moeilijkheden veroorzaakte. De Zeeuwse adel, die zich nogal onafhankelijk opstelde, veroorzaakte inderdaad nogal eens problemen, maar in Holland was dat zelden het geval. De graven hadden sinds de twaalfde eeuw hun positie versterkt ten opzichte van hun adel. Hoewel aan het eind van de dertiende eeuw ook onder de Hollandse edelen opstand en tweedracht dreigde, was de graaf onbetwist 'de samenbindende factor en de bron van alle gezag'.³ Alleen opvolgingsproblemen konden hierin, tijdelijk, roet in het eten gooien. En dat deden ze vooral in de dertiende eeuw.

Terugkijken

Kun je te weten komen wat voor soort mensen die graven en al die andere lieden waren en hoe ze leefden? Wat zo'n graaf de hele dag deed? En hoe hij omging met zijn vrouw en kinderen? En zijn personeel? Zijn edelen? De informatie hierover is beperkt, zeker voor de twaalfde eeuw. Je kunt zelfs stellen dat de drie jaren van de 'regering' van Jan I, tussen 1297 en 1299, beter gedocumenteerd zijn dan de hele periode tussen 1100 en 1205. Ik heb in mijn onderzoek slechts glimpen van middeleeuws leven opgevangen, want er bleven veel lege plekken over. In oudere historische publicaties over de graven en hun omgeving werden in de biografieën zulke leemtes soms met romantische verhalen opgevuld die duidelijk niet op betrouwbare mededelingen teruggingen. Daar wilde ik niet aan meedoen, dus daarom was ik aangezien op wat er wel was en heb ik me verre gehouden van verzinsels.

Er is een groot verschil tussen 1100 en 1300. Zowel in fysiek en materieel opzicht als informatief. Van de eerste twee graven uit de rij weten we bijna niets. Van de volgende vier wat meer (in een glijdende schaal) en alleen van de laatste drie weten we behoorlijk veel. Die nemen dan ook het grootste deel van dit boek in beslag. Wat u natuurlijk wilt weten is hoe ik dan ondanks die beperkingen toch aan gegevens over die graven kon komen. Daar dienen de bronnen voor: het materiaal waarmee een historicus werkt.

Bronnen

Historici gebruiken voor het componeren van een lopend verhaal over het verleden de voor die periode beschikbare bronnen. Dat wil zeggen: de uit die tijd bewaard gebleven originele stukken die, liefst uit de eerste hand, iets zeggen over wat er toen gebeurde. Dat kunnen ten tijde van gebeurtenissen geschreven documenten zijn, zoals voor deze periode oorkonden en brieven. Oorkonden werden opge maakt om als bewijs te dienen en brieven bevatten daarentegen mededelingen. Dit zijn de niet-verhalende bronnen. Verhalende bronnen zijn de achteraf gecomponeerde verslagen van gebeurtenissen, die in de vorm van kronieken en annalen bewaard zijn gebleven. Helaas zijn die bronnen niet allemaal onbeschadigd of volledig bewaard gebleven. Van veel oorkonden zijn de originelen niet meer aanwezig. Gelukkig zijn er ook veel die, vanwege hun waarde, later (dus voor ze voorgoed verdwenen) zijn overgeschreven en daarom als kopieën in archieven, bibliotheken of in verzamelboeken bewaard zijn gebleven. We zullen echter nooit weten hoeveel van die documenten er definitief verloren zijn gegaan. En dat geldt ook voor de kronieken en annalen.

Al vroeg begon men oorkonden over Holland te verzamelen. Halverwege de achttiende eeuw werden de toen beschikbare exemplaren uitgegeven door Van Mieris, gevolgd door die van Van den Bergh in de negentiende eeuw en aanvullingen door onder meer De Fremery in het begin van de twintigste eeuw en Obreen wat later. Omdat het onderzoek naar bronnen niet stilstond, begonnen historici in 1970 een zo compleet mogelijke uitgave van alle voorhanden zijnde oorkonden die betrekking hadden op het graafschap Holland en Zeeland vanaf het eind van de zevende eeuw tot en met 1299 te publiceren. Dit werd de serie van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299 (OHZ)* in vijf delen, waarvan het laatste deel in 2005 verscheen.

Het is fascinerend om te zien hoe het beschrijven van rechtshandelingen op perkament gedurende die zes eeuwen een vlucht nam.

Melis Stoke, berijmde geschiedenis van de graven dateert uit het eind van de dertiende, begin veertiende eeuw en heeft aan de bronnen uit Egmond de periode 1205 tot circa 1305 toegevoegd.

Latere kronieken als de *Kroniek* van Willem Procurator (tot 1332) en Johannes de Bekes *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant* (tot 1346) in de veertiende eeuw hebben ook van die basis gebruikgemaakt en het nodige toegevoegd. Veel daarvan is aantoonbaar verzonnen en van andere verhalen weten we niet zeker of ze waar zijn. Ik heb dan ook geen verdachte beweringen uit deze beide kronieken toegevoegd, omdat die weliswaar een toon van authenticiteit oproepen, maar eigenlijk niet te vertrouwen zijn. Uit Egmond kwamen naast de *Annales* ook nog later opgestelde lijsten en annalen zoals een *Chronicon*, een *Gravenkroniek* en een *Gravenlijst*. In 1933 werden deze Egmondse bronnen door Oppermann gebundeld in *Fontes Egmundenses* en gepubliceerd in het Latijn, maar met commentaar in het Nederlands. In 2007 gaven Peter en Marijke Gumbert en Jan Burgers een nieuwe versie van de *Annales* en het *Chronicon* uit in het Latijn, maar met een vertaling plus uitleg in modern Nederlands.

Historici hebben soms de neiging gehad al die kronieken door elkaar te gebruiken, zeker als er ergens een sappig citaat in voorkwam. Voor de leek is niet uit te maken in hoeverre je dan op de beweringen kunt vertrouwen. Ik heb me daarom vooral aan de OHZ-oorkonden voor de hele tweehonderd jaar en de Egmondse annalen voor de periode tot 1206 gehouden en daarna aan de *Rijmkroniek* voor de periode 1205-1305. Soms zijn die aangevuld met gegevens van oorkondenboeken uit Utrecht (*Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, OSU) en Brabant (*Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*, ONB). Daarnaast heb ik nog gebruikgemaakt van de *Quedam narracio*, een kroniek die vooral over de bisschoppen van Utrecht en de problemen met hun onderdanen tussen 1139 en 1232 gaat. Ook was in de *Bloemhofkroniek*, bijgehouden door de abten Emo en Menko van het gelijknamige klooster te Wittewierum (Groningen, ten zuiden van Loppersum), materiaal te vinden over de periode tussen ongeveer 1200 en 1278, met een voortzetting tot 1296. Die gaat natuurlijk vooral over de Friese landen, maar heeft op bepaalde momenten aanrakingen met de Hollandse geschiedenis. Bovendien konden enkele

gegevens uit buitenlandse kronieken, veelal uit Duitsland, worden gebruikt waarin kleine glimpen van de Hollandse geschiedenis te vinden zijn. Ze zijn opgenomen in de literatuurlijst en worden in de noten genoemd.

Ik citeer hierna dikwijls uit de genoemde bronnen en verwijst dan naar de precieze vindplaats. Als het over de gewone historische voortgang van zaken ging was dat niet nodig.

Roddels en fabels

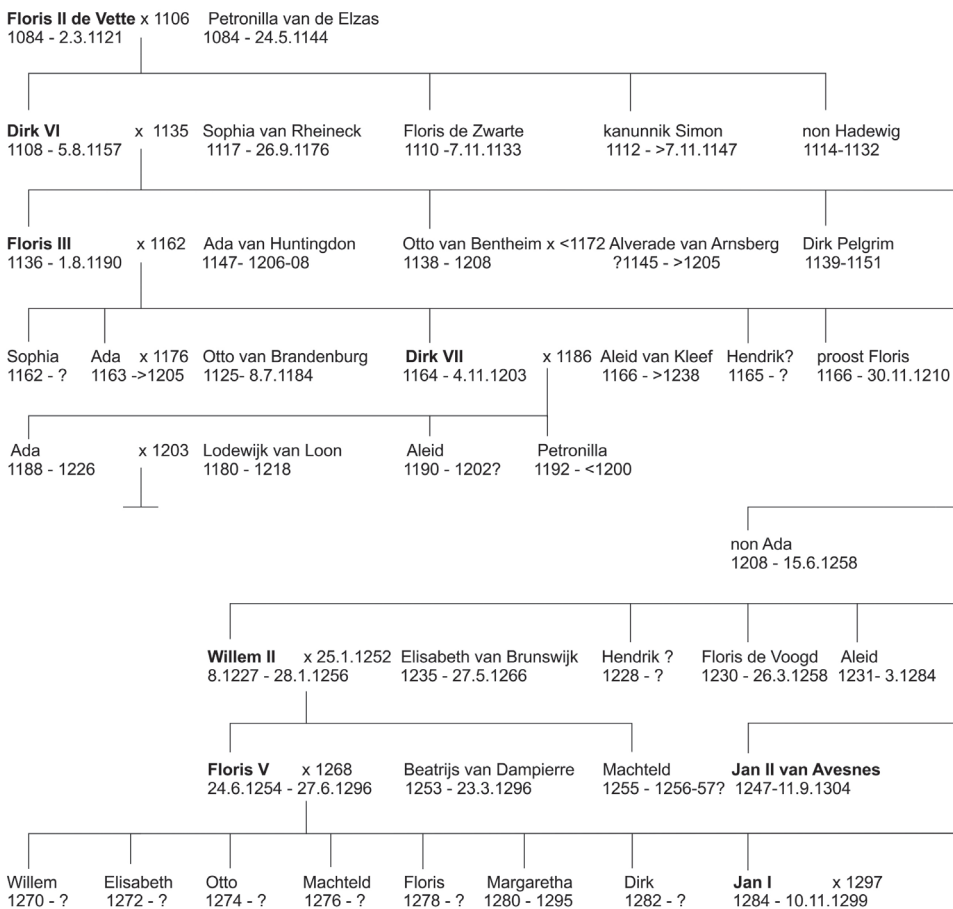
Latere kronieken zijn dikwijls de oorzaak geweest van het fabuleren van delen van de verhalen over de grafelijke regeringen. De dood van Floris IV op een toernooi in 1234 is op deze manier verweven geraakt met romantische verhalen over liefde en wraak, net als de dood van Floris V door zijn vijanden geweten werd aan de verkrachting van de vrouw van een van zijn edelen. Deze verhalen werden vermengd met historische reconstructies van de grafelijke levens en kregen zo een patina van waarachtigheid. Zoals gezegd houd ik me daar niet mee bezig, al probeer ik af en toe wel de herkomst van die roddels te duiden. Het is een belangrijke reden om de latere kronieken, die uit de veertiende tot en met de zeventiende eeuw dus, niet of zeer beperkt te gebruiken. Verwacht dus geen sappige en sensationele ridderverhalen: alles wat ik heb geschreven is gebaseerd op zo betrouwbaar mogelijke bronnen uit de tijd zelf.

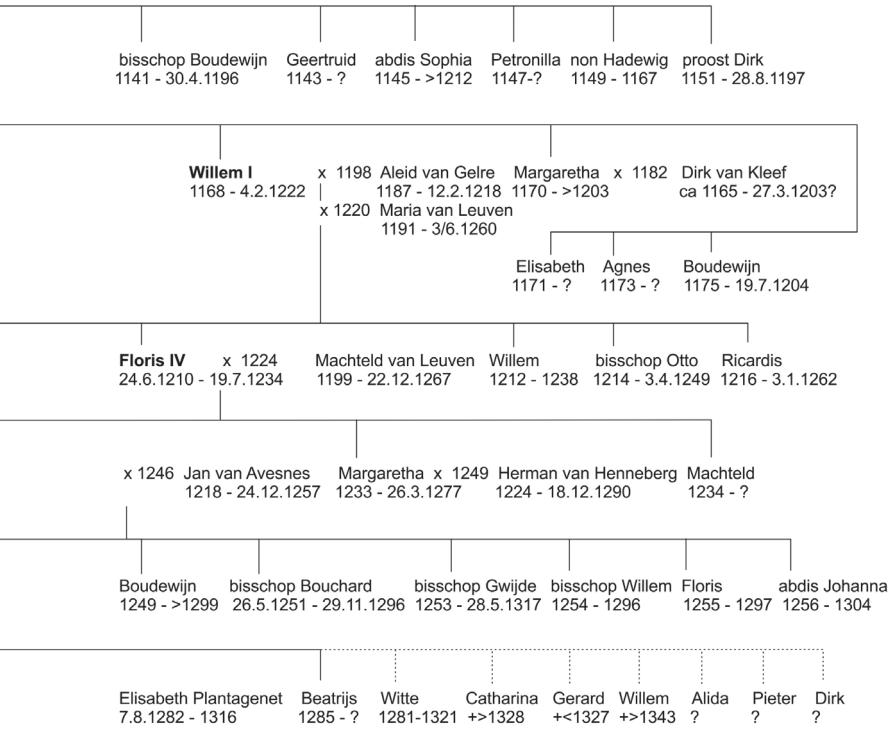
Naamgevingstradities

Van de meeste leden van de grafelijke familie kennen we de geboortedata niet. In het verleden zijn uit diverse bronnen aannemelijke data gereconstrueerd. Soms kon ik die verfijnen, maar dikwijls was dat niet mogelijk. Vaak is niet duidelijk welk kind wanneer werd geboren, omdat historieschrijvers de neiging hadden (en soms nog hebben) om eerst alle jongens te noemen en daarna pas de meisjes. Dan moest ik dus kijken naar de vernoemingen van die kinderen. Ook was niet altijd duidelijk of alle kinderen genoemd werden. In de kloosters van Egmond en Rijnsburg, waar de meeste leden van de

Stamboom graven van Holland 1100-1299

Geboortejaren zonder nadere data duiden op onzekerheid, maar ze zijn gebaseerd op geboorten met ca. 1,5 - 2 jaar tussentijd. Trouwdata zijn meestal wat jaar betreft wel bekend, maar data zijn onzeker.

Copyright © IScraper - Henk T. Jung, 2018

grafelijke familie werden begraven, werden lijsten van de begravenen bijgehouden.⁴ Vaak zijn daar geen geboortejaren uit te halen, en soms zelfs het sterfjaar niet.

De naamgeving van de Hollandse graven suggereert, zeker na 1000, een systeem van vernoeming. Dat systeem werd tot voor kort ook in gewone families aangehouden, maar zeker bij de adel blijkt het vanaf de middeleeuwen redelijk consequent te zijn bijgehouden. Zo werd de oudste zoon vrijwel altijd vernoemd naar de grootvader van vaderszijde. De volgende zoon werd vaak naar de vader van de moeder genoemd. De volgende jongens werden naar ooms genoemd of naar invloedrijke familieleden. Bij de meisjes is het minder duidelijk, maar ook daar komen na vernoemingen van de wederzijdse grootmoeders (die van vaders kant eerst) namen van tantes voor.⁵ Ik heb in mijn stambomen, maar ook in de tekst, geboortejaren soms anders geïnterpreteerd dan eerdere historici en ben zo hopelijk dichterbij de werkelijke geboorte- en sterfdata van een graaf of diens familieleden gekomen.

Wat weten we nu eigenlijk over de graven en hun gezinnen?

Het is moeilijk iets te weten te komen over de karakters of persoonlijkheden van graven en gravinnen. Hoogstens krijg je een idee van bepaalde eigenschappen, zoals stijfkoppigheid, zin voor avontuur, geldbelustheid of doorzettingsvermogen. We vangen wat uiterlijke kenmerken op: vetzucht, zwart haar, een blozend uiterlijk of schoonheid. Wel moet je je dan altijd afvragen of hier geen vleierij wordt bedreven. Of kwaadsprekerij door een vijand. Soms ook werden karakters en kenmerken gebaseerd op skeletresten, die achteraf niet van de bewuste vorsten geweest kunnen zijn. Dat was pijnlijk.

De lezer zal in dit boek geen portretten van de graven vinden die na hun dood gemaakt zijn. In later eeuwen zijn wel afbeeldingen, portretten, van deze vorsten getekend, geschilderd en gegraveerd, maar niemand wist toen meer hoe ze er echt uitgezien hebben. Bovendien had men toen geen idee wat voor kleding en wapenrusting de mensen tussen 1100 en 1300 droegen en zijn de uitmonsteringen meer ontleend aan de fantasie of het beeld wat men bijvoorbeeld in

de zestiende en zeventiende eeuw van middeleeuwers had. In de negentiende eeuw begon men reconstructies van historische gebeurtenissen te maken waarbij kleding en decor op min of meer wetenschappelijk onderzoek waren gebaseerd. Buiten dat hier vaak stijlen anachronistisch door elkaar heen werden gebruikt, waren het dikwijls bijzonder romantische en gekunstelde voorstellingen. Ook daar wilde ik geen gebruik van maken. Wat u aan illustraties in dit boek tegenkomt is uit de tijd waarover geschreven wordt zelf afkomstig. Zo krijgt u een betere indruk van hoe het er in de twaalfde en dertiende eeuw ongeveer uitzag. Al blijven echte portretten zeldzaam en zijn de hoofden van diverse graven, zoals ze op hun zegels voorkomen, verborgen in alles bedekkende helmen. En als ze geen helm dragen zijn de afbeeldingen dikwijls ook nog afgesleten en dus zo goed als onherkenbaar.

Zowel graven als gravinnen werden vaak vroom genoemd. Vooral de dames leken zich tijdens hun huwelijk, maar vooral als weduwen, aan goede werken te hebben gewijd. Het aantal kloosterstichtingen door Hollandse gravinnen is in de periode 1100-1300 opmerkelijk hoog. Dat is trouwens niet alleen in Holland zo, maar ook in alle omliggende gebieden. Maar is dit aan vroomheid toe te schrijven, of deed je dit gewoon als vorst(in) als je het geld ervoor had? Omdat de gravin vaak haar man overleefde, was het minste wat zij als treurende weduwe kon doen een altaar of kapel oprichten voor haar man waar, betaald, monniken, nonnen of priesters voor zijn zielenheil konden bidden. De opkomst van nieuwe orden zoals de norbertijnen, de cisterciënzers en de bedelorden ten koste van de antieke benedictijnen (die soms ook hun goede naam kwijtraakten), zorgde ook voor aanvulling in het kloosterlandschap. Het investeren in kloosters had daarom weinig met de persoonlijke vroomheid van de gravinnen of graven te maken. De middeleeuwse maatschappij was geloofsgericht en daar droeg je als rijke vorst(in) aan bij. Het hoorde bij je beroep en status.

Wat deed zo'n graaf de hele dag?

Zeker de twaalfde-eeuwse graven komen in verhouding tot de lengte van hun regeringsperiode zeer weinig in de bronnen voor. In de eer-

ste vijftig jaar van die eeuw was dat zelfs bijna alleen maar als getuigen in bisschoppelijke, koninklijke en keizerlijke oorkonden. Pas van na het midden van de twaalfde eeuw kennen we mondesmaat oorkonden die de graven zelf uitgaven. En die hadden nog dikwijls met kerkelijke zaken te maken, zoals tolvrijdom voor en bescherming van kloosters. Pas na 1200 nam het aantal oorkonden over landbezit, -verkoop en -belening toe. Rond 1250 wordt hun aantal snel groter en dan worden de onderwerpen ervan ook politieker en staatsrechtelijker. Je kunt zeggen dat toen pas zichtbaar werd wat het regeren over een graafschap inhield.

De annalen en kronieken reppen van oorlogen, vetes, hofreizen, huwelijken, bestanden, en het overlijden van familieleden. Vaak zijn dat maar zeer kortdurende gebeurtenissen die de grote gaten in onze kennis van het dagelijks leven niet kunnen opvullen. Men sliep, at, dronk, reisde en jaagde uiteraard. Er kwamen ook mensen op bezoek, al dan niet om politieke redenen. Maar we weten niet hoe zo'n graaf de hele dag, week of maand bezig was zijn graafschap te regeren. Hij zal overlegd hebben met familie, vrienden en de raad van regionale edelen over zaken die Holland aangingen. Na 1250 werd de raad van edelen wat stabiel, maar ook toen bleek dat het van toeval of van wie in de gunst was afhing wie bijvoorbeeld als getuige voor de graaf optraden en/of mede hun zegels aan oorkonden hingen. Hoeveel tijd het raadgeven in beslag nam en hoe dat eraan toeging is onbekend.⁶

De grafelijke familie en het hofpersoneel reisden het hele jaar rond. Men verbleef in eigen hoven die over het graafschap verspreid lagen of in kastelen van bevriende edelen. Soms lagen die hoven op plaatsen waar op den duur een stad ontstond, andere lagen op het platteland of in de duinen. Na de groei van de steden in de dertiende eeuw, bezocht de grafelijke familie zo'n stad. Als ze er al niet waren, werden ook daar grafelijke hoven gesticht. Men bleef er niet lang, soms niet meer dan een paar dagen, maar het konden ook een paar weken of een maand zijn. Vooral rond kerkelijke feestdagen als Pasen en Kerstmis zorgde men ervoor op een plaats te zijn waar veel mensen konden worden ontvangen om feest te vieren. Er waren ook hoven waar de graaf meerdere keren per jaar terugkwam. Albrechtsberg, ten noorden van Haarlem, lijkt zo'n geliefde pleisterplaats ge-

weest te zijn, maar tegen het eind van de dertiende eeuw werd het hof te Den Haag een vaste stek, zeker toen de beide grote zalen afgebouwd waren.⁷

Er werd in ieder geval veel gereisd. In Holland ging dat vanwege de vele waterwegen dikwijls per schip, maar men verplaatste zich ook te paard en vervoerde bagage met wagens. Daarbij kwam dat de graven, sinds 1179 Rijksvorsten, geacht werden regelmatig naar de hofdagen te komen die de koningen en keizers op diverse plaatsen in het Duitse Rijk organiseerden. Dat waren reizen van vele honderden kilometers, die meerdere weken duurden. De zaken thuis werden door de achtergebleven echtgenote of een ander familielid waargenomen. Dat gold des te meer voor lange reizen, zoals pelgrimstochten naar Jeruzalem of kruistochten met dezelfde bestemming. Men was dan dikwijls enkele jaren weg. Uit de bronnen blijkt niet dat het bij afwezigheid van de graaf thuis uit de hand liep; het leven ging verder en uitgezonderd nu en dan moeilijkheden met de West-Friezen of Vlamingen bleef het meestal rustig.

Duidelijke uitzonderingen op reisgebied waren de graven Floris III en zijn zoon Willem I. De eerste was een paar jaar met keizer Frederik I in Italië, reisde elf keer naar een hofdag, maakte zelf een pelgrimstocht van zes maanden naar het Heilige Land en ging op kruistocht. De tweede zat ook veel in Duitsland, maar eveneens in Engeland en Frankrijk en deed aan twee kruistochten mee, waarvan hij de laatste nog deels aanvoerde ook. Mogelijk waren ze door gravin Sophia, de moeder van Floris III, aangestoken met het reisvirus, want zij reisde niet minder dan drie keer naar het Heilige Land en nog een keer naar Santiago de Compostela. Daarnaast was er graaf-koning Willem II, die eigenhandig zijn koninkrijk moest veroveren op de concurrent en daarom jarenlang campagne voerde langs de Rijn. Voor hem was het kampeven tussen 1247 en 1254 een leefwijze geworden. Hij had maar een paar maanden per jaar tijd om naar Holland of Zeeland te komen en moest de regering daar aan zijn broer overlaten.

Maar hoe ze leefden als ze in hun hoven verbleven is niet bekend. Hun familieleven is, voor deze periode, achter een dichte mist verborgen. We weten niet hoe men met elkaar omging. Romans over de middeleeuwen kunnen ons daar wel een indruk van geven, maar het

blijven romans. Het hoeft geen realistisch beeld van de werkelijkheid te zijn. We menen te weten dat een jonge edelman vanaf ongeveer zijn zevende ergens anders, bij een collega-edelman, werd opgevoed tot page, schildknaap en ridder, maar in hoeverre was dit een ideaalbeeld en week de werkelijkheid in Holland hiervan af? Kregen ze lessen in schrijven en lezen, in diepgaandere wetenschap? Hoe ging het met de jonge edelvrouwen? Werd hun iets geleerd behalve nuttige handwerken, het regelen van het huishouden en het opdoen van cultuur via (voorgelezen) romans? Het is bekend dat in de dertiende eeuw de hoofse literatuur in Holland vruchten begon af te werpen. Franse en Duitse romans en gedichten werden vertaald in de volkstaal, maar in hoeverre die in het dagelijks leven ingrepen is niet erg bekend. Slechts glimpen zijn er op te vangen van die invloed, als bijvoorbeeld een jongetje naar zo'n romantische held werd genoemd in plaats van naar zijn opa of oom.

Wat deed de grafelijke familie aan ontspanning? Ook daarover zwijgen de bronnen. Men jaagde natuurlijk, al is daar niet veel over geschreven. In de *Rijmkroniek* staat alleen maar dat graaf Floris V gevangengenomen werd tijdens het jagen met een sperwer, wat volgens de vakliteratuur niet echt een 'adellijke' vogel was. Recente historici hebben de hoven van de graven in Loosduinen, Den Haag en in de buurt van Haarlem jachthuizen genoemd, maar tijdens de levens van de graven die er gebruik van hebben gemaakt komt dat woord niet voor. Al kon je er in de buurt natuurlijk best op jacht in het duingebied, in het Haagse Bos en het Haarlemmer Hout.

Schaakten ze, of speelden ze andere bordspelen? Beoefenden ze kracht- of snelheidssporten? Schaatsten ze in de winter en zwommen ze in de zomer? We weten het niet. Floris V las waarschijnlijk wel de boeken die Jacob van Maerlant voor hem schreef, dus hij was geletterd. Maar we weten niet of zijn voorgangers konden lezen of schrijven, want dat was onder de adel in de twaalfde en vroege dertiende eeuw helemaal niet zo gebruikelijk.

We weten ook niet goed of we de deelname aan toernooien moeten zien als sport of oefening voor de oorlog. Het waren nog niet de publieksevenementen van de veertiende en vijftiende eeuw. Het was een ruig en gevaarlijk bedrijf, want men vocht in bereden groepen

over grote afstanden tegen elkaar. Dat gebeurde weliswaar met botte wapens, maar er vielen doden bij: één graaf van Holland en twee grafelijke broers sneuvelden aan tijdens zo'n evenement opgelopen verwondingen. En dat gold ook voor andere vorsten en edelen. Dat kun je nauwelijks spel of sport meer noemen. Het nemen van wraak op een tegenstander tijdens een toernooi was verder niet ongewoon en maakte zo'n toernooi dus extra riskant, maar het is niet bekend of dat hier het geval is geweest. Al werd er in het geval van Floris IV wel over geroddeld.

Krijgshistorici hebben geprobeerd te beschrijven hoe in de middeleeuwen oorlog werd gevoerd.⁸ Welke rol had een graaf daarbij, in hoeverre was hij erbij betrokken en/of delegerde hij taken aan edelen of beroepssoldaten, huurlingen dus? Alle graven hebben op een of andere manier oorlog gevoerd, alleen van Floris II weten we dat niet en van Jan I is het niet duidelijk of hij persoonlijk, als dertien- tot vijftienjarige, aan de conflicten in zijn tijd meedeed. Alleen graafkoning Willem II is gesneuveld, tijdens een inheemse oorlogsexpeditie, nadat hij jaren van oorlog voeren in den vreemde had overleefd. Floris III stierf aan een besmettelijke ziekte tijdens een kruistocht. Floris IV overleed dus aan verwondingen opgelopen in een toernooi en Floris V werd vermoord. De anderen overleden in hun bed.

De graaf in het onderwijs

Floris V is de enige graaf die in een venster van de canon van de Nederlandse geschiedenis voorkomt.⁹ Over hem wordt echter alleen maar verteld dat zijn 'veroveringen' ervoor zorgden dat 'zijn' edelen tegen hem in opstand kwamen, hem ontvoerden en ook nog doodden. Volgens de aan dit venster gehangen websites en lesmethoden had hij zijn dood aan zichzelf te wijten: had hij de adel maar niet tegen de haren in moeten strijken. De feiten vertellen echter iets heel anders, zoals u verderop zult lezen. Het is daarom meer dan noodzakelijk dat in een boek als dit een overzicht wordt gegeven van wat we uit de beste bronnen over de graven van Holland en Zeeland in hun regeerperioden weten. Het is mijn doel om dat te laten zien.

DE GESCHIEDENIS VAN HET INVLOEDRIJKE GROAFSCHAP HOLLAND

In de twaalfde en dertiende eeuw bestond het huidige Nederland grotendeels uit vier grote vorstendommen: Brabant, Holland (en Zeeland), Gelre en het bisdom Utrecht. Het graafschap Holland werd in die twee eeuwen erg invloedrijk, zowel op politiek als economisch gebied.

Tussen 1100 en 1300 regeerden negen graven over Holland en Zeeland. Door het sluiten van gunstige huwelijken en een effectieve buitenlandse politiek werd Holland internationaal gerespecteerd. Binnen het vorstendom hadden de graven te maken met de ontginning van de veengebieden en een sterke bevolkingsgroei in de steden. Door deze ontwikkelingen stevig te stimuleren bloeide het graafschap op en wist Holland binnen twee eeuwen een flinke voorsprong op de andere Noord-Nederlandse vorstendommen te behalen.

Henk 't Jong beschrijft de hoogte- en dieptepunten van de regeerperiodes van de negen graven, van graaf Floris II tot graaf Jan I, gedurende deze bij de Nederlander vrijwel onbekende eeuwen aan de hand van de betrouwbaarste bronnen. Hij toont aan hoe de dageraad van het graafschap Holland van grote invloed is geweest op de vaderlandse geschiedenis zoals wij die nu kennen.

Henk 't Jong is heraldicus en historicus, gespecialiseerd in middeleeuwse nederzettingsgeschiedenis. Hij studeerde aan de Universiteit Leiden en is onder andere grafisch vormgever, illustrator, striptekenaar en heraldisch ontwerper. Op zijn blog ApudThuredrech.nl schrijft hij over de vroege (en latere) geschiedenis van Dordrecht en omstreken.

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 684
ISBN 978 90 2053 486 3

9 789020 534863